

ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ ГЕНДЕРНОГО КРИТИЧНОГО ЛІТЕРАТУРНОГО ПРОЕКТУ

Тетяна Купцова

*Дніпропетровський національний університет залізничного транспорту
імені академіка В. Лазаряна*

Анотація:

Представлено комплексне дослідження, присвячене феміністичному критичному проекту. Доведено, що феміністська критика концентрує свою увагу на «жіночих» літературних текстах для висвітлення на їх матеріалі загальних гуманітарних (філософських і антропологічних) проблем. Розглянуто перспективи залучення літератури до філософського контексту того чи іншого мислителя, перспективи спроб віднайти філософські проблеми в літературних текстах. Зауважено, що філософія літератури повинна також передбачати й зіставлення філософії та літератури як двох автономних практик із метою виявлення в них спільностей і розбіжностей. Авторка переконливо доводить, що гендерний аналіз літературних текстів дає змогу вести новий теоретичний діалог із гендерних проблем, що сприяє участі в обговоренні важливих завдань і цілей нашого соціального життя.

Купцова Татьяна. Философский аспект гендерного критического литературного проекта

Представлено комплексное исследование феминистического критического проекта. Доказывается, что феминистическая критика концентрирует свое внимание на женских литературных текстах для постановки на их материале общих гуманитарных (философских и антропологических) проблем. Рассматриваются перспективы включения литературы в контекст философии того или иного мыслителя и перспективы попыток найти философские проблемы в литературных текстах. Подчеркивается, что философия литературы также должна включать сопоставление философии и литературы как двух автономных практик с целью найти их общие и различные черты. Автор убеждает, что гендерный анализ литературных текстов позволит вести новый теоретический диалог по гендерным проблемам, что означает участие в обсуждении важных задач и целей нашей социальной жизни.

Kuptsova Tetiana. The philosophical aspect of critical gender literary project

The article represents comprehensive study of the feministic critical project. It is proved that feministic criticism concentrates its attention on «women's» literary texts to state general humanitarian (philosophical and anthropological) problems on this material. The perspectives to introduce literature into philosophical context of a thinker and the perspectives of the attempts to find out philosophical problems in the literary texts are also considered in the article. It is pointed out that literary philosophy should also include comparison of philosophy and literature as two autonomous practices to find out their similarities and differences. The author is sure, that analysis of gender implications in texts allows starting the theoretical dialogue on gender problems, which means participation in the important discussion about the aims and targets of our social life.

Ключові слова:

феміністський критичний проект, жіноча література, гендер, патріархальні відносини, конструктивізм, культурний код

феминистический критический проект, женская литература, гендер, патриархальные отношения, конструктивизм, культурный код

feministic critical project, women's literature, gender, patriarchal relationships, constructivism, cultural code

Більшість учених сьогодні доходять висновку, що осмислення літератури й культури через призму гендера дає цінний матеріал для філософії, культурології, літературознавства – для гуманітарних наук загалом. Відновлення інтересу до культурно-сміслових проблем літератури, до соціального контексту сприйняття літературного твору наприкінці ХХ ст. підтверджує загальний гуманістичний «поворот» у культурі. У працях сучасних філософів, у гендерних дослідженнях література стає привілейованим матеріалом.

Літературний текст як «політичне несвідоме» (Ф. Джеймсон) аналізується західними дослідниками гендера (Т. Мої, А. Дворкін, Л. Хатчеон та ін.). Як відомо, постмодерністи Р. Барт, Ж. Дерріда, Ю. Кристева насамперед є літературними критиками. Використання художніх текстів не тільки з метою гендерної інтерпретації, а й порушення на їх основі загальних філософських і антропологічних проблем характерне й для вітчизняних науковців-дослідників (Т. Власова, Т. Гундорова, В. Агеева, О. Забужко, І. Жеребкіна). До спроб залучення літератури в поле філософії неодноразово вдавалися різні філософи (Д. Юм, А. Шопенгауер, М. Гайдеггер, Ж. Дерріда

та ін.). Дослідники намагалися довести можливість різноманітних способів осягнення «змісту» та «істини». На їхню думку, є поняття «філософія літератури», що передбачає «уведення літератури як рівнозначного компонента до філософського контексту того чи того мислителя; зіставлення філософії та літератури як двох автономних практик із метою виявлення їх спільних і розбіжних рис; спроби віднайдіння філософських проблем саме в літературних текстах» [9, с. 763].

Метою статті є здійснення комплексного дослідження, присвяченого феміністичному критичному проекту, з метою порушення на його основі загальних гуманітарних (філософських і антропологічних) проблем.

Дослідники в галузі феміністської теорії почали аналізувати політично-філософські, художні твори з погляду гендерного «прочитання» наприкінці 70-х рр. минулого століття. Однією з перших цю проблему порушила американка Кейт Міллет [11]. Значення її праці «Політика статі» важко переоцінити. Вважається, що дослідниця ввела у феміністську літературу поняття патріархату й зробила його ключовим в аналізі культури. К. Міллет, присвятивши великий розділ своєї

книги «реконструкції» зображення сексу у працях чотирьох відомих письменників ХХ ст. – Д. Лоуренса, Г. Міллера, Н. Майлера та Ж. Жене, – доводила, що в усіх суспільствах патріархат спирається на сексуальне насильство. Із того часу феміністському «літературно-критичному проекту» належить одне з провідних місць у гендерних дослідженнях.

Сьогодні феміністська критика являє собою окрему школу зі своєю чітко визначеною специфікою та відповідними методами. Теоретиків феміністської критики об'єднує впевненість у тому, що «культурним архетипом» західноєвропейського Нового часу є «патріархальна культура». Критика «чоловічої ідеології» з пріоритетом чоловічого начала (раціоналізму), «насилля впорядкованої думки над живою й мінливою природою, владою Логоса-Бога над Матір'ю-Матерією [4] поширилася, як відомо, в останній чверті ХХ ст. у британській, американській і французькій теорії. У своїй найвідомішій праці Т. Мої має на меті (як і вся феміністська літературна теорія загалом) довести, що будь-який текст не може бути гендерно нейтральним, і викрити патріархальні практики, виражені в ньому [12]. Отже, завданням феміністичного критичного проекту є показ і викриття чоловічої гегемонії у філософії, літературі, історії та загалом у культурі.

Дослідники наголошують, що феміністичний критичний проект є, безсумнівно, важливим, оскільки один із ключових способів чоловічого домінування, спрямований на «мовчання» жінок, – це спроба змусити жінок «зберігати безмовність» у культурологічному розумінні цього слова. Концентруючи увагу на «жіночих» літературних текстах, феміністична критика повертає з небуття незаслужено забуті імена письменниць і кидає виклик патріархальному зображенню жінок у літературі. Услід за К. Міллет, чимало дослідниць вбачають причину жіночого безправ'я не в соціальному устрої чи фізичному гнобленні, а в контролюванні чоловіками культури, релігії, мови, знань, що обмежує способи мислення й зумовлює засвоєння патріархальних постулатів не тільки чоловіками, а й жінками. Філософи-феміністи піддали сумніву претензії філософії й політичної теорії щодо повноти розуму й універсальності, твердячи, що вони базуються на чоловічій парадигмі, котра ігнорує досвід і способи мислення жінок, а тому ігнорує об'єктивність або, як слушно зауважує Валері Брайсон, насправді означає суб'єктивне сприйняття чоловіків.

Усе культурне й наукове життя розглядається окремими філософами-феміністами як політична арена, де слід виявити чоловічі упередження й утвердити жіночі знання [1, с. 30]. Саме тому феміністська літературна критика викриває патріархальні прояви, закладені в літературних текстах, а

феміністки-історики відновлюють жіночу історію та проголошують право жінок на знання про своє минуле. Такий підхід відображений у роботах Д. Спендер, котра вважає, що жіноче знання й розуміння свого становища віками пригноблювалося. У творі «Жінки ідей і що чоловіки зробили з ними» вона відновлює частину забутої історичної спадщини феміністської думки, доводячи, що відкриття «феміністок до фемінізму» не тільки пізнавальні, а й виступають стимулом до нових пошуків. Так, в онтології «Британські жінки-письменниці», яка охоплює 600-річний період і містить 60 імен, авторки, зокрема Д. Спендер, Д. Год своїми творами демонструють, що такою літературною спадщиною може пишатися й світова література [10].

Як слушно зауважує вітчизняна дослідниця Т. Власова, представниці французької постструктуралістської школи (Ю. Кристева, Х. Сіксу, Л. Ігігаре), услід за Ж. Дерридою та Ж. Лаканом, розглядають текст як відкриту структуру, виступаючи за руйнування стереотипів, відмови від бінарного мислення. Науковець наголошує, що феміністська літературна критика невіддільна від постмодернізму – теорії, яку зараз називають просто «критикою». Т. Власова зазначає, що «парадокси» постмодернізму розкрили домінуючі норми; постмодерністи доводять, що репрезентація немінуча, але її можна вивчати, показуючи, як вона робить легітимними певні види знань, що означає й певні види влади. Постмодернізм визнає, що культура ідеологічно навантажена через свою репрезентативну природу.

Варто зауважити, що коли феміністичні дослідники вперше звернулися до «чоловічих» текстів, їх насамперед цікавили прояви жінко-нависництва з боку багатьох відомих філософів і письменників, а також спосіб, яким практично кожний із них доводив, що недостатня раціональність жінок, властиві їм моральні риси (ниці, порівняно з рисами чоловіків) роблять їх нездатними до участі у громадському й політичному житті, залишаючи для них приватну, сімейну сферу [2]. Як твердить А. Сіксонхаус у статті про Аристотеля, фемінінність символізувала особисті стосунки, замкненість, стабільність, які «підтримували» античний поліс [7, с. 55-81]. Учені, досліджуючи тексти з погляду їх гендерного змісту, доводять, що філософи (Аристотель, Платон та ін.) протиставляли «політичне» та «приватне» задовго до того, як розподіл між жіночим світом домашнього господарства й маскуліною сферою громадянства набув сучасної форми.

Сучасні дослідники погоджуються з тим, що людська природа чоловіків і жінок різна. Тоді постає ключове питання: у чому саме полягають розбіжності між чоловіками й жінками? Якщо підтверджується розбіжність між чоловічою та жіно-

чою «природою», то тоді жінкам, очевидно, слід обережно ставитися до рівності з чоловіками. Якщо ж чоловіки й жінки мають одну й ту саму природу, то чому в громадянському суспільстві визнається влада чоловіків над жінками? Усі ці проблеми, безперечно, пов'язані з дослідженнями проявів маскулінного та фемінінного в тій чи іншій культурі, в тому чи іншому етносі, що відображено в писемних джерелах.

Переймаючись проблемами жіночого читання й масової літератури, Т. Гундорова пише: «Загалом складається враження, що літературна традиція співвідноситься з авторами-чоловіками й критиками-чоловіками та їх уявленнями про суть творчості й про авторство, про стилі й типи образності. Жінка-письменниця займає в такій, переважно патріархальній, культурній традиції місце «іншого», маргінального, неорганічного й загрозового (знаком останнього стають сумніви в її авторстві)» [3, с. 19]. Дослідниця звертає увагу на той факт, що коли йдеться про жіночу літературну традицію, поняттям «заслуженості» й «боротьби» в ній немає місця. Прерогатива авторок-жінок – це інтимно-творче ставлення до книги. Щодо жіночої творчості, продовжує Т. Гундорова, то зазвичай чоловіки-критики твердять про брак «широкого знання», який для авторок-жінок компенсується «знанням сердечним»: сферою жіночого творчого самовираження вважається вузько особиста, чуттєва «матерія». Саме інтимна, лірична, приватно-чуттєва образність є суто жіночою домінантою, але у велику літературу можна ввійти, лише поборовши її. Зіставлення так званої «чоловічої» й «жіночої» творчості відбувається по лінії «особисте» – «загальнолюдське» [3, с. 23].

Українська та російська ментальність дотепер зберігають патріархальний характер. Патріархальна парадигма мислення відображає сприйняття світу як структури, елементи якої пронумеровані, вибудовані у вигляді ієрархічної моделі, де чоловіче й жіноче начало сприймаються також як номерні категорії. Традиційно вважається, що чоловіче ототожнюється з духом, логосом, культурою, активністю, силою, раціональністю, світлом тощо, жіноче – з матерією, хаосом, природою, пасивністю, слабкістю, емоційністю, темрявою... Як наслідок, чоловічий символічний ряд розцінюється в цій парадигмі як більш значущий, цінніший для людства й світу, ніж жіночий.

Останні роки у феміністській критиці позначилися появою нових напрямів, наприклад, у гендерних дослідженнях сьогодні досить популярним є «сінемафемінізм». Так, наприклад, І. Жеребкіна виділяє основні різновиди феміністської літературної критики: жіноча література, жіноче письмо, жіноча біографія [5, с. 138]. Філософська критична теорія загалом і феміністська критика зокрема займаються не тільки «жіночою»

літературою. Вони доводять, що кожний текст має певний соціальний, історичний і навіть політичний резонанс. Аналізуючи книгу Е. Шовалтер «Їх власна література», Л. Таран підкреслила, що дослідниця визначила три основні етапи розвитку жіночої літератури на прикладі американської: The Feminine (1840-1880) – жіноча фаза, яка характеризується імітацією чоловічої традиції; The Feminist (1880-1920) – фаза сексуальної та текстуральної анархії, протест проти панівних стандартів; The Female (20-ті рр. ХХ ст. – і дотепер) – власне жіноча фаза: стадія самоусвідомлення. Е. Шовалтер писала: «жіночий, феміністичний або жіночий роман завжди був змушений боротися проти культурних та історичних сил, які ставили жіночий досвід на другорядні позиції». На нашу думку, в сучасній українській літературі, коли йдеться про тексти, написані жінками, можна виявити водночас усі три фази. Найвні також певні «проміжні», компромісні варіанти, приклади своєрідної конвергенції між традиційними чоловічими цінностями й новими жіночими, що й відтворюється в таких текстах.

Є ще значна дистанція між жінкою-автором і текстом писання-себе. Нові нарративні стратегії жіночого письма тільки-но починають напрацьовуватися. Як приклад, Л. Таран наводить спостереження Вірджинії Вулф стосовно англійської літератури, які, на жаль, є актуальними для літератури української: «Уважається, що взагалі жінки дуже спокійні, але жінки відчувають так само, як і чоловіки; їм потрібно реалізувати власні здібності й мати простір для прикладання зусиль так само, як це роблять їхні брати; вони страждають від надто жорстких обмежень, від надмірного застою так само, як страждали б чоловіки». І далі: «Вага, ритм чоловічого розуму занадто відрізняються від жіночого, щоб жінка могла з успіхом щось від нього перейняти. Виходить якесь кривляння, тож немає сенсу старатися. Можливо, перше, що вона могла зрозуміти, торкнувшись пером паперу, це те, що в неї просто не було жодного речення, готового до вжитку. Мене дуже здивувало, що всіх видатних жінок у літературі, аж до часів Джейн Остін, можна було побачити лише очима представників іншої статі, а також і у стосунках лише з представниками іншої статі. Проте це маленька частинка жіночого життя, і як мало може знати чоловік навіть про неї, коли він споглядає її через чорні або рожеві окуляри, начеплені йому на носа власною статтю. Уявіть, наприклад, що чоловіки були б представлені в літературі лише як коханці жінок і ніколи не були б друзями чоловіків, солдатами, мислителями, мрійниками» [8].

Л. Таран доходить висновку, що есеї Вірджинії Вулф, написаний 1929 р., залишається все ще актуальним у координатах українських реалій

початку XXI ст. А сучасним жінкам-авторам є що опрацювати – вони мають виговоритися, виписати накопичене мовчання, відкрити власні глибини та явити їх світові. Невже їх досвід не вартий уваги? Напевне, з усього сказаного стає зрозумілим, чому намагання напрацювати жіноче письмо, спроби відтворити самоідентифікацію жінки як особистості наражаються на опір у панівному дотепер патріархальному дискурсові сучасної української літератури. Отже, як слушно зауважує вітчизняна дослідниця гендерних стереотипів Т. Власова, домінантність не є рисою, яку несе в собі у-хромосома. Це результат формування в культурі відмінних цінностей досвіду чоловіків і досвіду жінок. Тому сприйняття моделей мужності або жіночності означає й сприйняття певної політичної ідеї про те, що все, що роблять жінки в культурному сенсі, не настільки важливе, як те, що роблять чоловіки. Останнє цілком і повністю стосується й літератури.

Методи знецінювання жіночої творчості різноманітні. Це й принизливе зарахування творів жінок до неповноцінних жанрів, і дискредитація тем жіночої літератури як застарілих або занадто романтичних, і дорікання, що твори жінок позбавлені раціоналізму тощо. Разом із тим, підкреслює дослідниця, беззаперечним є той факт, що інтерес до феміністської критики, з одного боку, і успіх жінок-письменниць у XX ст., з іншого, – загострили цікавість до так званої жіночої літератури. Видають онтології й наукові статті, які, хоча й охоплюють різні періоди й мають різну мету щодо добору імен і творів, дають змогу простежити за взаємозв'язком творів, тем, що повторюються, сюжетів у розвитку жіночої літератури [6, с. 127]. Хоча досить часто ці праці написані у феміністичному ключі, вони привертають увагу

до цілого пласту літератури, практично не відомої читачам.

Аналіз жіночої літератури є важливим ще й тому, що, незважаючи на різноманітне жіноче письмо, воно виражає особливе сприйняття світу жінкою, у жіночій літературі звучать «жіночі голоси» і вона являє собою самостійну й послідовну літературну традицію. Жінки – автори творів – є цікавими ще й тому, що автор, за словами М. Фуко, – продукт ідеології, ідеологічний конструкт, призначений для боротьби з «розповзанням значень». Гендерний аналіз художнього твору неминує веде до «впізнання» в тексті нав'язаних суспільством соціальних конструктів, конвенцій культури, стереотипів чоловічої свідомості й поведінки, а саме – чоловічого сприйняття життя. Жінка, будучи завжди популярною в чоловічому дискурсі, на думку більшості чоловіків, повинна репрезентувати себе відповідно до свого підпорядкованого статусу» [6, с. 128].

Проаналізувавши наведений вище матеріал, ми дійшли висновку, що гендерні дослідження дають можливість відійти від традиційних літературознавчих і соціально-політичних трактувань, вивчати твори з погляду уявлень про «маскулінне» і «фемінінне», що, як відомо, є конструктами культури, які підпадають під постійний процес еволюції в історичній перспективі. Гендерний «вимір» сприяє формуванню нового погляду на літературні твори, а інтерпретація їх з урахуванням гендерної диференціації уможливує віднайдення форм, що відображають жіночий досвід. Так чи інакше, а в літературі є передусім проблема статі, а не проблема відтворення особливостей жіночої ідентичності, формування її та розвитку як замовчуваної, «маргіальної» у певному сенсі, особистості.

Список використаних джерел

1. Брайсон В. Политическая теория феминизма. Введение / В. Брайсон. — М.: Идея-Пресс, 2001. — 301 с.
2. Власова Т. І. Формування гендерних стереотипів в західноєвропейській філософії / Т. І. Власова. — К.: Генеза, 2006. — 296 с.
3. Гендерна перспектива / Упоряд. В. Агеєва. — К.: Факт, 2004. — 256 с.
4. Жеребкіна І. «Прочитай мое желание...» / І. Жеребкіна // Постмодернизм. Психоанализ. Феминизм. — М.: Идея-Пресс, 2000. — 256 с.
5. Ильин И. П. Феминистская критика / И. П. Ильин // Западное литературоведение XX века: энциклопедия. — М.: Intrada, 2004. — С. 418.
6. Пшінько О. М. Пізнання і раціональність в культурі постмодерну (досвід міждисциплінарного дослідження): монографія / О. М. Пшінько, Т. І. Власова. — Дніпропетровськ: Вид-во «Маковецький», 2012. — 152 с.
7. Сиксонхаус А. Аристотель: несовершенные муж-

References

1. Braison, V. (2001). *Political theory of feminism. Introduction*. Moscow: Idea-Press. [in Russian]
2. Vlasova, T. I. (2006). *Development of gender stereotypes in Western European philosophy*. Kyiv: Heneza. [in Ukrainian]
3. *Gender perspective*. (2004). (V. Ahejeva, Ed.). Kyiv: Fakt. [in Ukrainian]
4. Zherebkina, I. (2000). *Read my wish*. In: Postmodernism. Psychoanalyses. Feminism. Moscow: Idea-Press. [in Russian]
5. Ilyin, I. P. (2004). *Feminist criticism*. In: Western Literary Criticism of 20th century: encyclopedia. Moscow: Intrada [in Russian]
6. Pshinko O. M., & Vlasova T. I. (2012). *Learning and rationalism in postmodern culture (experience of interdisciplinary research)*. Dnipropetrovsk: Publishing House Makovetskyi. [in Ukrainian]
7. Siksonhaus A. (2005). *Aristotel: imperfect men, hierarchy and politics boundaries*. In: Feminist criticism and revision of historical political philosophy. Moscow: ROSSPEN. [in Russian]

- чины, иерархия и границы политики / А. Сиксонхаус // Феминистская критика и ревизия исторической политической философии. — М.: РОССПЭН, 2005. — 399 с.
8. Таран Л. Жіноча роль: монографія / Лідія Таран. — К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2007. — 128 с.
9. Трубина Е. Философия литературы / Е. Трубина // Современный философский словарь. — М.: Академический проект, 2004. — С. 763.
10. *Anthropology of British Women Writers*. — London: Pandora Press, 1989. — 925 p.
11. Millett K. *Sexual Politics*. — London: Virago, 1977. — 375 p.
12. Moi T. *Sexual / Toril Moi // Textual Politics*. — London and New York: Routledge, 2001. — 221 p.
8. Taran, L. (2007). *Role of Woman*. Kyiv: Solomiya Pavlychko Publishing House 'Osnovy'. [in Ukrainian]
9. Trubina, E. (2004). *Philosophy of Literature*. In: *Modern Philosophy Dictionary*. Moscow: Akademicheskii proekt. [in Russian]
10. *Anthropology of British Women Writers*. (1989). London: Pandora Press.
11. Millett, K. (1977). *Sexual Politics*. London: Virago.
12. Moi, T. (2001). *Sexual*. In: *Textual Politics*. London and New York: Routledge.

Відомості про автора:

Купцова Тетяна Анатоліївна

t.kuptsova@mail.ru

Дніпропетровський національний університет
залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна,
вул. Ак. Лазаряна, 2, м. Дніпропетровськ,
49100, Україна
doi:10.7905/vers.v0i2.581

Надійшла до редакції: 15.03.2013 р.

Прийнята до друку: 16.04.2013 р.